

ΙΣΤΟΡΙΑ.—'Ανέκδοτα έγγραφα περὶ "Ἀστιγγοῦ*, ὑπὸ κ. Κ. Ἀμάντου.

Ὁ FRANK ABNEY HASTINGS εἶναι ἐκ τῶν εὐγενεστέρων φιλανθρώπων καὶ φιλελλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐθυσιάσθησαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ εὐγνωμονοῦσα Ἑλλὰς δικαίως ἀποδίδει αὐριον 1 Ἰουνίου 1928 ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τοῦ θανάτου τοῦ "Ἀστιγγοῦ τὰς ὀφειλομένας τιμὰς εἰς τὸν πικρανθέντα ἐνίοτε φιλέλληνα καὶ εἰς τὰς τιμὰς ταύτας ὀφείλει νὰ συμβάλλῃ καὶ ἡ νεοσύστατος Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ἰδικὸν τῆς τρόπον, βοηθεῖσα δηλ. εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς ἀληθείας εἰς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῆς ἐργασίας τοῦ "Ἀστιγγοῦ.

Ἐντὶ τοῦ συνήθους πανηγυρικοῦ λόγου ὀρθὸν εἶναι νὰ δημοσιευθοῦν ἐνταῦθα ὀλίγα ἄγνωστα ἐγγραφα, χαρακτηριστικὰ τῆς εὐγενείας καὶ ἐργασίας τοῦ "Ἀστιγγοῦ ἐν Ἑλλάδι. Πρὸς παισίσωσιν ὅμως τῶν νέων ἐγγράφων εἶναι ἀνάγκη νὰ λεχθοῦν ὀλίγα γενικώτεροι λέξεις περὶ τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου φιλέλληνο¹.

Ὁ "Ἀστιγξ ἐγεννήθη τὸ 1794 ὡς υἱὸς Ἀγγλοῦ στρατηγοῦ καὶ ἀπόγονος πλουσίας ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας. Εἰς ἡλικίαν ἕνδεκα ἐτῶν, τὸ 1805 εἶδε τὴν ναυμαχίαν τοῦ Trafalgar, ἣτις βεβαίως παρέμεινεν ὡς ζωηρὰ καὶ κινητήριος ἀνάμνησις εἰς τὴν εὐαίσθητον ψυχὴν τοῦ εὐγενοῦς νέου.

Ὅταν ἐξερράγη ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ὁ "Ἀστιγξ ἐκ τῶν πρώτων ἀπεφάσισε

* Ἄνεκδοτὰ κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 31 Μαΐου 1928.

¹ Ἡ κυριωτάτη εἰδικὴ βιβλιογραφία περὶ "Ἀστιγγοῦ εἶναι ἡ ἐξῆς (παραλείπομεν τὰ γενικώτερα ἱστορικὰ ἔργα, τοῦ FINLAY, GORDON, ΤΡΙΚΟΥΠΗ, κλπ. ὅπου φυσικὰ γίνεται λόγος περὶ "Ἀστιγγοῦ): Biographical Sketch of Frank Abney Hastings ἐν Blackwood's *Edinburgh Magazine* October 1845.—ΣΠ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν Πόρῳ τὴν 20 Μαΐου 1829, καθ' ἣν ἐτελεσθῆ ἡ ἐπικήδειος μνήμη τοῦ Φραγκίσκου Χάστιγγοῦ (ἰδ. ΣΠ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ. Οἱ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως καὶ κατὰ τὴν κηδεῖαν τινῶν ἐπιζησάντων πρωταγωνιστῶν αὐτοσχέδιοι ἀπ' ἄμβωνος λόγοι. Ἐκδ. δευτέρα 1862, σ. 57 καὶ *Γενικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος*, 1829, ἀρ. 38-39 Παράρτ.).—*The Encyclopaedia Britannica*. Elev. Edit. τ. XIII λ. Hastings.—ΚΩΝ. ΡΑΛΟΥ Φράνκ Ἄμπνεϋ "Ἀστιγξ. Ἀθῆναι 1917 (καὶ ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος τ. 7).—ΚΩΝΣΤ. ΡΑΛΟΥ, Ὁ "Ἀστιγξ καὶ τὸ ἔργον του ἐν Ἑλλάδι 1928.—WACE, Hastings and Finlay ἐν *Annual of the English School at Athens* N° XXII (1916-8) σ. 110.—W. MILLER, The Finlay Library, εἰς τὸ αὐτὸ *Annual*, N° 26 (1923-5) σ. 46.—Τὰ κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ μακαρίτου Φ. Χάστιγγοῦ ἦτοι τὰ πρὸς ταύτην διατάγματα τοῦ Ε. Κυβερνήτου, τὸ πρόγραμμα τῆς ἐπικηδείου πομπῆς καὶ ὁ ἐπιτάφιος λόγος (τοῦ ΣΠ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ). Ἐν Δίγῃ ἐν τῇ ἐθνικῇ τυπογραφίᾳ. 1829.—Περὶ τοῦ ἀτμοπλοίου *Καρτερία* πρβλ. Δ. ΦΩΚΑ, Χρονικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ 1833-1873, (1923) σ. 16 καὶ 32.—Περὶ τῆς ὑποδεχθείσης τὸν "Ἀστιγγα οἰκογενείας Τομπάζη πρβλ. *Ἰακώβου Ν. Τομπάζη*. Ἀδελφοὶ Ἰακώβος καὶ Μανώλης Τομπάζης. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας Ἀθῆναι 1902 (αὐτ. σ. 302, 309 γράμματα τοῦ "Ἀστιγγοῦ).—Τὸ ἀρχεῖον τοῦ "Ἀστιγγοῦ σώζεται εἰς τὴν βιβλιοθήκην Finlay εἰς τὴν Ἀγγλικὴν ἀρχαιολογικὴν σχολὴν Ἀθηνῶν.

νά κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὶν ἀκόμη ἀναπτυχθῆ ὁ φιλελληνισμὸς ἐν Εὐρώπῃ. Ἡ γενναιοτής καὶ ἡ φιλανθρωπία του τοῦ ἐνέπνευσαν τὴν εὐγενῆ ἀπόφασιν. Καθὼς λέγει ὁ Σπ. Τρικούπης «ὁ λαμπρὸς καὶ πλούσιος οἶκος τοῦ Ἄστιγγος στενὴ καλύβη τῷ ἐφάνη, ὅταν ἡ ἐλευθερία λαβοῦσα εἰς χεῖρας τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ρομφαίαν, τὸν ἐκάλεσεν ὡς ἐκλεκτὸν ὀπαδὸν τῆς εἰς τὴν πάλην». Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1822 ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Γιακουμάκη καὶ Μανώλῃ Τομπάζῃ, μὲ τοὺς ὁποίους ἔπειτα καὶ συνειργάσθη εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ πεδία. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἄστιγγος πρὸς τὴν οἰκογένειαν Τομπάζῃ ὑπῆρξεν ἐπίσης εὐγενῆς. Διὰ τῶν φροντίδων του ἐστάλη ὡς ὑπότροφος εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ υἱὸς τοῦ Γιακουμάκη Γεώργιος Τομπάζης, ὁ ἔπειτα ναύαρχος καὶ ὑπουργός.¹ Ἡ εὐγενῆς κυρία Σμαράγδα Θεοδωράκη, κόρη τοῦ Γεωργίου Τομπάζῃ, ἀνεῦρε τελευταῖον σειρὰν ἀνεκδότων γραμμάτων τοῦ Ἄστιγγος πρὸς τὸν Γιακουμάκην Τομπάζῃν καὶ τὸν ἐν Ἀγγλίᾳ σπουδάζοντα Γεώργιον Τομπάζῃν, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται καλῶς ἡ εὐγένεια καὶ εὐθύτης τοῦ χαρακτήρος τοῦ Ἄστιγγος.² Ἐκ τῶν γραμμάτων τούτων δημοσιεύομεν κατ' εὐμενῆ παραχώρησιν τὰ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 1 - 6.

Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 γίνεται λόγος περὶ σχεδίου ὀχυρώσεως καὶ ὑπερασπίσεως τῆς Ὑδρας, ἐν περιπτώσει προσβολῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων. Εὐτυχῶς ἐσώθη εἰς τὸ ἀρχεῖον Ὑδρας τὸ ἀνέκδοτον ὑπόμνημα τοῦ Ἄστιγγος περὶ τῆς ὀχυρώσεως τῆς Ὑδρας. Ὁ σιδηροῦς βράχος, ὅστις ἐνέπνευσεν εἰς τὸν φιλέλληνα ποιητὴν Wilhelm Müller τόσους ὠραίους στίχους, ἐμπνέει φόβους εἰς τὸν Ἄστιγγα. Ἡ Ὑδρα δὲν πρέπει νὰ καταστραφῆ, ὅπως τὰ Ψαρά, διότι θὰ κινδυνεύσῃ ἡ ἐλευθερία. Τὸ κατωτέρω δημοσιευμένον ὑπόμνημα ἀρ. 7 δεικνύει καὶ τὴν ζωηρὰν ἀγάπην πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν πολεμικὴν περίνοιαν τοῦ Ἄστιγγος.

Ὅταν ὁ Ἄστιγγε τὸ 1822 ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας ἔθεωρεῖτο μισελληνικὴ. Ἦτο γνωστὸς ὁ μισελληνισμὸς τοῦ Μαϊτλανδ, ἀλλ' ὄχι ἀκόμη ὁ φιλελληνισμὸς τοῦ Βύρωνος καὶ τοῦ Κάνιγγος. Ἡ δυσπιστία πρὸς τὸν Ἄστιγγα ὡς Ἀγγλον τὸν ἐλύπει πρὸ πάντων διότι ἔμενον ἀδρανῆς. Εὐτυχῶς ἔν γράμμα πρὸς

¹ Ὁ Γεώργιος Γιακουμάκης Τομπάζης ἐγεννήθη τὴν 9ην Ἀπριλίου 1809 εἰς τὴν Ὑδραν. Μετὰ τὰς ἐν Ἀγγλίᾳ φροντίδας τοῦ Ἄστιγγος γενομένας σπουδὰς ὑπηρέτησεν ἐν Ἑλλάδι ὡς ναυπηγός, κατέσκευασε τὰ ἄριστα τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων τῶν χρόνων του καὶ εἰργάσθη εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἔργων τοῦ ναυστάθμου τοῦ Πόρου. Ἐνεκα τῶν γνώσεών του καὶ τοῦ εὐθέως χαρακτήρος του ἐξετιμᾶτο πολὺ παρὰ τῶν συναδέλφων του καὶ ἀπεστάλη πολλάκις εἰς Εὐρώπην μετὰ εἰδικῶν ἐντολῶν, δις δὲ ἐκλήθη εἰς τὸ ὑπουργικὸν ἀξίωμα, καίπερ οὐδέποτε πολιτευθεὶς, τὸ 1870 ὑπὸ τοῦ Θρ. Ζαΐμη καὶ τὸ 1883 ὑπὸ τοῦ Χ. Τρικούπη. Ἀπεθίωσε φέρον τὸν βαθμὸν τοῦ ὑποναυάρχου τὴν 16 Ἰουλίου 1892 (βλ. Μπάρτ καὶ Χίρστ. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν τ. 6, σ. 542).

² Τὰ γράμματα τοῦ Ἄστιγγος ἐδημοσιεύθησαν ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει εἰς τὴν ἐφημερίδα Ἔσταιν τοῦ Ἰουνίου 1928.

τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον διέλυσε τὴν δυσπιστίαν αὐτήν. Εἰς τὸ γράμμα τοῦτο ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλοις: «Λυποῦμαι μόνον, διότι δὲν θὰ δυνηθῶ νὰ προσθέσω τὸ ὄνομά μου εἰς τὸ τῶν ἐλευθερωτῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν θὰ παύσω εὐχόμενος ὑπὲρ τοῦ θριάμβου τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς τυραννίας καὶ τῆς βαρβαρότητος». Εὐτυχῶς ὁ Μαυροκορδάτος διέγινωσε τὸν ἀγνὸν φιλέλληνα, ὅστις ἐτοποθετήθη ἐπὶ τῆς κορβέττας «Θεμιστοκλῆς» τοῦ Τομπάζη. Ἐκτοτε ἀρχίζουν αἱ μεγαλύτεραι ὑπηρεσίαι πρὸς τὴν Ἑλλάδα τοῦ Ἄστιγγος, ὅστις ἀπ' ἀρχῆς στρέφει τὴν προσοχήν του εἰς τὴν τεχνικὴν βελτίωσιν τοῦ ναυτικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ. Αἱ γνώμαί του δὲν ἀκούονται πάντοτε. Ἡ γενναιοτής ὅμως ἀνεγνωρίσθη ταχέως, ἀφ' ὅτου εἰς τὰ παράλια τῆς Τρωάδος ἔσωσε τὸ ὠραῖον πλοῖον «Θεμιστοκλῆς» ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Τούρκων. Ἐκτοτε ἀρχίζει καὶ ἡ δημοτικότης του· εἰς τὰ πλοῖα ὅπου εἰργάσθη ἔπειτα ὁ Ἄστιγξ, δὲν συνέβη ποτὲ ἐπανάστασις πληρωμάτων, ὅπως εἰς τὰ πλοῖα τὰ διοικούμενα ἀκόμη καὶ ὑπὸ γενναίων Ἑλλήνων ναυτικῶν.

Ὁ Ἄστιγξ ὅταν δὲν ἐπολέμει, ἐμελέτα τὸν τρόπον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ πυροβολικοῦ. Τὰ ἑλληνικὰ πυρπολικὰ ἐθαλασσοκράτησαν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ βαθμηδὸν μὲ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ τουρκικοῦ διὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου ἢ θαλασσοκρατία θὰ περιήρχετο εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐκινδύνευε. Τὸν κίνδυνον διησθάνθη πρῶτος ὁ Ἄστιγξ καὶ ἐζήτησε δι' ὑπομνημάτων νὰ κατασκευασθοῦν πλοῖα νέα ἀτμοκίνητα, ὠπλισμένα μὲ τὸ νεώτερον πυροβολικόν. Αἱ γνώμαί του εὐρίσκουν ἀντίδρασιν, δὲν γίνονται καταληπταί. Ὅταν ἔφθασεν ὁ Βύρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἄστιγξ ἐζήτησε τὴν μεσολάθεσίν του χάριν τοῦ σκοποῦ του, ἀλλ' οὔτε τώρα ἐπέτυχε τίποτε. Ὁ Ἄστιγξ ἐπιμένει, δὲν ἀποθαρρύνεται, καὶ ὅταν ἦλθεν ὁ Ἰμβραήμ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀντελήφθησαν ὅλοι τὸν κίνδυνον, ἐσκέφθησαν ὅτι ὁ Ἄστιγξ εἶχε δίκαιον. Οὕτω δὲ μέρος τοῦ δανείου τοῦ γενομένου τὸ 1824 εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐδόθη διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ τροχοφόρου ἀτμοκινήτου 233 τόνων, εἰς τὸ ὅποιον ἐδόθη τὸ χαρακτηριστικὸν καὶ συμβολικὸν ὄνομα *Καρτερία*. Τὸ πλοῖον τοῦτο ἔφθασε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1826 εἰς τὸ Ναύπλιον, εἶναι δὲ τὸ πρῶτον πολεμῆσαν ἀτμόπλοιον. Ὁ Ἄστιγξ ἐπέμεινε νὰ παραγγελθῇ, παρηκολούθησε τὴν κατασκευὴν του εἰς τὴν Ἀγγλίαν, διώρισε καὶ ἤσκησε τὸ πρῶτόν του πλήρωμα καὶ τὸ διηύθυνεν εἰς τὴν πρώτην ἔνδοξον δρᾶσίν του. Ἀλλὰ δὲν ἐπολέμει μόνον ὁ Ἄστιγξ. Ἐδαπάνη καὶ τὴν περιουσίαν του ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος χωρὶς νὰ λαμβάνῃ μισθὸν ὡς ἀξιωματικὸς τοῦ Κράτους. Ἐφρόντιζε καὶ περὶ τροφῶν καὶ μισθῶν τῶν πληρωμάτων συνήθως ἐξ ἰδίων ἢ ἐκ τῶν συνεισφορῶν φιλελλήνων. Εἰς τὴν Ἐθνικὴν βιβλιοθήκην σώζονται δύο ἀνέκδοτα γράμματα (κατωτέρω ἀρ. 8-9) εὐχαριστήρια πρὸς φιλέλληνας διὰ τὴν συνδρομὴν τὴν σταλεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὲρ τῆς

Καρτερίας. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 8 τῶν γραμμάτων ἀναπτύσσει ὁ Ἄστιγξ καὶ τὰς γνώμας του περὶ τῆς καταστάσεως.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὴν δύσκολον θέσιν τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ τὰς καταστροφὰς ἐν γένει, τὰς ὁποίας ἐπέφερον ὁ Ἰμβραήμ, ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἦτο δύσκολος, ἐνῶ εἶχον ἀρχίσει αἱ συζητήσεις μεταξὺ τῶν Κυβερνήσεων περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ἐνισχυθῇ ἡ θέσις τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, διὰ νὰ περιληφθῇ καὶ αὕτη εἰς τὴν ἐλευθερουμένην ζώνην. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Ἄστιγξ μὲ τὴν *Καρτερίαν* βοηθεῖ τὴν πολιορκουμένην Ἀκρόπολιν καταστρέφων τουρκικὰ ὀχυρώματα εἰς τὸν Πειραιᾶ. Καταπλέει μὲ τὴν *Καρτερίαν* καὶ ἄλλα πλοῖα εἰς τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀποβίβασιν δυνάμεων καὶ τροφίμων πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Τούρκων τῆς Ἀττικῆς. Ἐκ τοῦ Εὐβοϊκοῦ προχωρεῖ εἰς τὸν Παγασιτικὸν καὶ καταναυμαχεῖ τοὺς Τούρκους παρὰ τὸ Τρίκκερι, αἰχμαλωτίζει πλοῖα καὶ τρόφιμα.

Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας ταύτας ἔρχεται εἰς τὸν Κορινθιακὸν Κόλπον διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν κατάληψιν ἐπικαίρων σημείων εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀνακατάληψιν τοῦ Μεσολογγίου. Ἡ νέα πολεμικὴ ἐργασία εἶναι ἡ ἐνδοξότερα τοῦ Ἄστιγξ καὶ ἀπέδη ὠφελιμωτάτη εἰς τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα. Μὲ τὴν *Καρτερίαν*, τὸν *Σωτήρα*, δῶρον τῶν φιλελλήνων τῆς Γαλλίας, καὶ ἄλλα νέα πλοῖα κατέστρεψε τὴν 29 Σεπτεμβρίου τοῦ 1827 τουρκικὸν στολίσκον εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἰτέας, ἔδειξε τὴν ἀξίαν τῶν νέων πλοίων καὶ ἐνέπνευσε νέας ἐλπίδας εἰς τοὺς Ἕλληνας. «Ἡ 29 Σεπτεμβρίου, ἔγραφεν ὁ Ἄστιγξ, ἦτο ἡ ὠραιότερα ἡμέρα τῆς ζωῆς μου».

Ὁ Ἰμβραήμ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκδικηθῇ διότι ἐπῆλθεν ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου. Οἱ Ἕλληνες δύνανται οὕτω νὰ διαβιβάσουν στρατὸν εἰς τὴν Στερεὰν καὶ ἀγωνίζονται νὰ καταλάβουν πάλιν τὸ Μεσολόγγιον. Ὁ εὐγενὴς Ἄστιγξ φιλοδοξεῖ νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομά του μὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Μεσολογγίου. Τὴν 29 Δεκεμβρίου 1827 καταλαμβάνει τὴν νησίδα Βασιλάδι, ὅτε ἐπεκλήθη ὑπὸ τῆς Γενικῆς Ἐφημερίδος «πλέον παρ' Ἕλληνα». Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἦλθεν ὁ Καποδίστριας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπ' ἀρχῆς δ' ἔδειξε προσοχὴν μεγάλην καὶ τιμὴν εἰς τὸν Ἄστιγξα, ὅστις εὗρε τὴν καλὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑποβάλῃ ὑπόμνημα περὶ ὀργανώσεως τοῦ ναυτικοῦ καὶ ἰδρύσεως ναυστάθμου. Ὁ Καποδίστριας ἀνέθηκε τὴν διεύθυνσιν τῶν ναυτικῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Ἄστιγξα, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ θέλει νὰ συμπληρώσῃ τὸ πολεμικὸν του σχέδιον εἰς τὸ Μεσολόγγι. Τὸν Μάϊον τοῦ 1828 ἔκαμε τὴν ἐπίθεσιν πρὸς κατάληψιν τοῦ Αἰτωλικοῦ, κατ' αὐτὴν δὲ ἐπληρώθη καὶ μετακομισθεὶς ἀπέθανεν εἰς τὴν Ζάκυνθον τὴν 1 Ἰουνίου τοῦ 1828. Ὁ εὐγενὴς φιλέλληνα δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἀναγνώσῃ τὸ γράμμα τοῦ Κυβερνήτου, μὲ τὸ ὁποῖον ἐξεφράζετο ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς ἀριστεῖς τοῦ Αἰτωλικοῦ, δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἴδῃ ὅτι οἱ ἀγῶνές του

περιέλαβον και την Στερεάν Ελλάδα εις την απελευθερουμένην ελληνικήν γήν.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἄστιγος ἐπῆλθεν ἀτυχῶς καθ' ἣν στιγμήν οὗτος ἠδύνατο νὰ εἶναι ἔτι μᾶλλον χρήσιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ὀργανωτῆς τοῦ νέου στόλου κατόπιν τῶν τελευταίων ἐπιτυχιῶν του καὶ τοῦ κτηθέντος κύρους. Ἡ Ἑλλάς ἂν ἐδυσπίστησε κατ' ἀρχάς πρὸς στιγμήν καὶ εἰς τὸν φιλελληνισμόν του καὶ εἰς τὰς τεχνικάς του μεταρρυθμίσεις, ἀνεγνώρισεν ὅμως ταχέως καὶ ταῦτα καὶ τὴν εἰλικρίνειάν του, τὴν αὐτοθυσίαν, τὸν ἡρωϊσμόν, τὴν εὐγένειαν, καὶ τὸν ἐπένηθσεν ὅσον ἴσως οὐδένα ἄλλον — πλὴν τοῦ Βύρωνος—ξένου θερμότερον. Τὸ Μεσολόγι περιέλαβε τὸν Ἄστιγα εἰς τὸ μαρτυρολόγιόν του καὶ ἔστησε μετὰ ἑκατὸν ἔτη τὴν μορφήν του εἰς τὸ Ἡρῶν, ὃ δὲ Πόρος, ὃ πρῶτος ναύσταθμος ἐνηγκαλίσθη τὸ ἱερὸν σκῆνωμα τοῦ πρώτου του ὀργανωτοῦ.¹

1 ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΤΥΠΩΣΙΝ

Ἡ ἑκατονταετηρίς τοῦ Ἄστιγος ἐωρτάσθη ἐπισημῶς ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὡς ἐξῆς: Τὴν πρώτην Ἰουνίου 1928 οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ἐφθάσαν ἐπὶ τῶν ἀντιτορπιλικῶν «Λόγχης» καὶ «Λέοντος» εἰς τὸ Αἰτωλικόν καὶ μετὰ δέξαι ἐπιμνημόσυνον ἔρριψαν στεφάνους εἰς τὸ μέρος τῆς λιμνοθαλάσσης ὅπου ἐπληρώθη ὁ Ἄστιγξ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Οἱ ριψαντες στεφάνους ἦσαν ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν κ. Μαζαράκης, ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας στρατηγὸς κ. Φραντζῆς, ὁ Ἄγγλος πρεσβευτῆς κ. Ἀώρραν, ὁ Ἄγγλος ὀργανωτῆς ναύαρχος κ. Ταίρλ, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ναυτικοῦ ἐπιτελείου ναύαρχος κ. Μαλλικόπουλος, ὁ δήμαρχος Μεσολογίου κ. Εὐαγγελᾶτος καὶ ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος Αἰτωλικοῦ. Μετὰ τὸ στεφάνωμα τῆς θαλάσσης οἱ ἐπίσημοι μετέβησαν εἰς Μεσολόγιον, εἰς τὸ Ἡρῶν, ὅπου ἰδρῦθη προτομή τοῦ Ἄστιγος, τὴν ὅποιαν ἀπεκάλυψεν ὁ δήμαρχος Μεσολογίου μετὰ σύντομον προσφώνησιν. Ἀκολούθως εἶπε τὸν πανηγυρικὸν ὃ καθηγῆται τῆς ἱστορίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Σωκράτης Κουγέας, ἔπειτα δὲ κατέθηκαν πάλιν στεφάνους οἱ Ἕλληες καὶ Ἄγγλοι ἐπίσημοι ἀντιπρόσωποι. Ὁ στέφανος τοῦ Ἄγγλου ναυάρχου Ταίρλ εἶχε τὸ σχῆμα τῆς Καριερίας. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς τελετῆς ἐρρίπτοντο κανονισμοὶ ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ πυροβολεῖα τοῦ Μεσολογίου, τὴν δὲ μεσημβρίαν παρετέθη γεῦμα ὑπὸ τοῦ δημάρχου Μεσολογίου, ὅστις κατὰ τὴν γενομένην ὑπ' αὐτοῦ πρόποιεν ἐκάλεσε τοὺς παρόντας νὰ σταθῶσιν ὄρθοι ἐπὶ ἕν λεπτὸν καὶ ἀνεφώνησεν: αἰωνία του ἡ μνήμη. Περὶ τὸ τέλος τοῦ γεύματος νέοι καὶ κορίτσια τοῦ Μεσολογίου μὲ ἐθνικὰς στολὰς ἐχόρευσαν ἐλληνικοὺς χορούς.

Τὴν δευτέραν Ἰουνίου τὰ ἀντιτορπιλικά «Λέων» καὶ «Λόγχη» ἔφεραν τοὺς ἐπισημοὺς εἰς Πόρον, ὅπου εὐρίσκεται ὁ τάφος τοῦ Ἄστιγος. Εἰς Πόρον ἦλθε καὶ ἀγγλικὸν ἀντιτορπιλικὸν μὲ Ἄγγλους ἀντιπροσώπους. Οἱ ἐπίσημοι κατέθηκαν στεφάνους εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἄστιγος, ὠμίλησαν δ' ὁ πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας κ. Ἀώρραν καὶ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν κ. Μερλόπουλος. Μετὰ μεσημβρίαν ἔγιναν ἐν Πόρῳ λεμβοδρομαίαι εἰς τιμὴν τοῦ μεγάλου νεκροῦ.

Τὴν τρίτην Ἰουνίου ἔγινε τελετὴ εἰς τὴν Ἀγγλικὴν ἐκκλησίαν Ἀθηνῶν, ὅπου εὐρίσκεται ἡ καρδιά τοῦ Ἄστιγος. Μετὰ τὴν ἐπιμνημόσυνον δέξαι κατετέθησαν στέφανοι πρὸ τῆς ἀναμνηστικῆς πλακὸς τοῦ Ἄστιγος. Τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἀντεπροσώπευσεν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Α. Μιχαλακόπουλος.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰς τὸ Ἱστορικὸν καὶ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν ὀργανώθη ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ κ. Ράθου ἐκθεσις ἐνθυμίων τοῦ Ἄστιγος ἀποτελουμένη ἀπὸ εἰκόνας προσώπων,

ΕΓΓΡΑΦΑ

1.

Mon cher M. Jacomachi

Napoli 20 Juillet 1824

Il est presque inutile pour moi de présenter à votre connaissance mon ami M. Blacquièrre tant il est connu pour les services qu'il a rendu à la Grèce. Il compte passer par votre IIe et serait charmé de faire la connaissance d'un homme si célèbre dans les annales de la Guerre Grecque.

Je suis aussi bien aise qu'il aura l'occasion de vous faire en personne ses offres pour l'éducation d'un de vos enfants et de vous expliquer tous les détails qui se font mille fois mieux par la bouche que par la plume.

J'ai l'honneur d'être, etc. etc. etc.

FRANK ABNEY HASTINGS

2.

Mon cher M. Jacomachi

Napoli de Romanie

20me Juillet N.S. 1824

Je vous ai écrit hier pour proposer à vous et à M. votre frère d'envoyer chacun un fils en Angleterre pour y étudier. Aujourd'hui M. Blacquièrre ayant quelques jours de loisir a résolu de l'employer en visitant Egina, Athènes etc. Comme il va se rendre ici par la voie d'Hydra vous aurez la faculté de lui parler sur le sujet en question et de vous satisfaire sur tous les points dont vous voudriez vous informer. Comme M. Blacquièrre et moi nous comptons partir pour Angleterre en dix jours au plus tard, je vous prierai d'écrire à M. Miauli, l'amiral pour lui faire le même offre pour son fils, car on me dit qu'il en a un âgé de dix à douze ans, ce qui est l'âge à désirer. Vous n'oublierez pas sans doute d'entrer en tous les détails nécessaires avec M. Blacquièrre, surtout de lui dire pour quelle profession tel et tel enfant est destiné, car selon cela l'éducation doit varier. Je suis fâché d'entendre que votre santé souffre, j'espère que cella ne durera pas.—Il y a quelques jours que j'ai fait part au gouvernement d'Hydra de quelques idées sur la défense de votre île—quoique imparfaites je n'ai aucune difficulté à dire que le principe ne peut pas être mauvais; j'ai parlé ici à plusieurs personnes là-dessus et jusqu'ici je n'ai trouvé aucune objection de la part de qui que soit; il ne faut jamais oublier qu'un bon général ne fait jamais dépendre le sort d'une campagne sur une seule bataille, et à plus forte raison le sort d'une population entière. C'est pourquoi je ne voudrais pas que le sort d'Hydra sur la chance d'empêcher l'ennemi de pratiquer un débarquement mais qu'on se ménage

πλοίων, τόπων, πανομοιότυπα πλοίων, βιβλία περί Ἀστιγγος καὶ χειρόγραφα αὐτοῦ ἐκ τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν βιβλιοθήκην Finlay τῆς Ἀγγλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν.

Μετά μεσημέριαν τῆς τρίτης Ἰουνίου ἔγιναν εἰς τὸ Στάδιον Ἀθηνῶν ἀγῶνες δρόμου καὶ ἄλλαι ἀθλητικαὶ ἐπιδείξεις μαθητῶν ναυτικῶν σχολῶν. Ὁ ἠποικιοκράτης τῶν Ναυτικῶν ἀπένευμε ἑπαθλα εἰς τοὺς νικητάς. (Τὸ ἀνωτέρω σημεῖωμα συνετάχθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰδήσεων τῶν ἐφημερίδων. Χρονικὸν σύντομον τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐκκτονταετηρίδος τοῦ Ἀστιγγος ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὴν *Ναυτικὴν Ἐπιθεώρησιν*, 15, 1928 σ. 798.

un moyen de résistance efficace en cas qu'il trompe votre vigilance ou qu'il surmonte les difficultés que vous pouvez lui opposer. La question d'un bateau à vapeur et plusieurs autres d'égale importance sont en agitation et j'espère qu'elles termineront bientôt de manière que nous le désirons.

J'ai l'honneur d'être

avec la plus haute considération
etc. etc. etc.

FRANK ABNEY HASTINGS

3.

29 Leicester Square Dec. 20me 1825
Londres

Mon cher M. Jacomachi

Comme je présume que ma dernière lettre que j'ai envoyée par la Capt. Miaulis a été perdue avec son bâtiment, je profite de l'occasion du bâtiment qui doit partir l'équipage en Grèce pour vous assurer que votre fils George fait de grands progrès dans le dessin, aussi bien que dans l'étude de la langue anglaise. Je vous expédie un exemple de son dessin qu'il m'a envoyé dernièrement. J'ai reçu votre lettre datée du 8 Oct. pour laquelle je vous remercie—, mais nous avons été tous désolés de voir qu'elle ne contenait aucune information sur l'état de la Guerre en général.

Nous espérons tous ici que vous ferez les plus grands efforts et les plus grands sacrifices pour vous soutenir jusqu'à l'été prochain, car nous avons de fortes raisons pour supposer que par cette époque vous recevrez des renforts considérables et tels qui décideront définitivement du sort de la guerre.—Mais il ne faut pas attendre que cela ait lieu avant le mois de Mai.—C'est inutile pour moi de vous représenter les détails énormes lesquels nous ont désolés, ni de vous exposer les causes de tous ces maux—vous les devinerez assez et en attendant il faut espérer que le moment n'est pas bien éloigné pour faire l'exposition de tout ce qui a manqué de perdre la Grèce.

Faites mes compliments à Monsieur votre frère et croyez-moi toujours votre ami et fidèle serviteur.

FRANK ABNEY HASTINGS

Au verso :

Πρὸς τὸν εὐγενέστατον

Κατ' Γρακομάχην Τουμπάσην

Εἰς Ἴδραν

4.

Londres, Février 2me 1826

Mon cher M. Jacomachi

M. Gordon qui vous est déjà connu si honorablement, me permit de le charger de cette lettre pour vous. J'ai grand plaisir à vous annoncer que Georges se porte bien et qu'il fait de progrès rapides dans ses études.—Comme le départ de M. Gordon a été si précipité je n'ai pas eu le temps d'avertir Georges pour qu'il vous écrive, mais je trouverai le moyen de vous envoyer une de ses lettres par une voie presque aussi rapide.

Quant à moi, j'attends vous joindre dans six semaines d'ici avec le bâtiment à vapeur: La Persévérance et alors nous verrons ce que diront Messieurs les Turcs. J'amènerai avec moi un Bateau canonnier en morceaux comme échantillon, par lequel nous construirons chez vous d'autres, et je compte beaucoup sur vous, mon cher Monsieur, pour nous aider dans ce travail. J'ai écrit au Gouvernement par cette même occasion pour le prier de ramasser une quantité de bois de chauffage aussi bien que du bois de construction à Napoli.

Comme je compte beaucoup plus sur vous que sur ces autres Messieurs, je vous prie d'accumuler du bois de toute espèce du goudron, du poix enfin tout ce que vous pouvez ramasser qui entre dans la construction d'un bâtiment.—Nous apporterons avec nous l'argent pour payer pour tous ces objets, de sorte qu'on ne court aucun risque en les ramassant. Tout objet qui pourrait servir comme chauffage nous serait d'une grande utilité. Nicolo Kalergy m'a proposé de servir des noix d'olives et il me semble que ce serait une excellente chose mêlée avec du bois ou du charbon.—Si vous pouvez en procurer vous nous rendriez grand service. Nous aurions aussi besoin de viande salée pour l'équipage.—Si vous pouviez en ramasser vous en feriez votre affaire, car il nous en faudra si tôt que nous arriverons.

Je vous prie d'avoir tous vos bâtiment en état de nous joindre car nous comptons beaucoup sur l'amiral Miaulis, vous autres, les Boudouris, etc. car il y en a sur lesquels on ne peut rien compter.

Faites mes compliments à M. votre frère et croyez moi toujours votre ami fidèle.

FRANK ABNEY HASTINGS

5.

Saturday, 30 Charles Street
Westminster

Dear George

I am sorry to find that you have not yet returned to school and that you refuse to return unless allowed to have a room to yourself. I must tell you that such ridiculous pretension is very misplaced. I never had a room to myself at school, nor even had anybody else that I know of; and as to your living (in) a room out of the house the thing is objectionable a thousand ways and I shall certainly withdraw from you any little interest I might be able to exert in your favor if you persevere in giving yourself these airs.

I saw Mr. Hame yesterday respecting to your being sent to the Government Academy and from the answer which Ld. Marville has returned I perceive that these are objections that cannot be surmounted. I wrote to Mr. Mowring to-day to request that he would propose on the next meeting of the Society to send you to a Commercial School—but I at the same time informed him of your late conduct and recommending (sic) that all measures respecting you should be postponed until you returned to school in a proper manner—Whenever I find you have done so I shall

make a point of aiding you with the little influence I possess.—Your own sincere wellwisher.

FRANK ABNEY HASTINGS

Master George Toombasi
at Mr. Bailly's

7 Union Court Broad Street, 11 June 1825

6.

29 Leicester Square
Nov. 30th 1825

Dear George

I received your letters of the 24th which gave me much pleasure. The drawing is extremely good; I shall enclose it in a letter to your father. You will of course have it confirmed that the is lost on the island of Alterney the morning after she left Portsmouth—Capt. Miaulis and crew have been saved—but have lost everything.—The Deputies have sent them a vessel to take them on board and carry them to Greece.—Nicolo Kalergy who is still here complains that you have not answered several letters he has sent you: do not fail to write to him. Write to me as often as is convenient and teil me if there is anything I can do for you.

Your's sincerely

FRANK ABNEY HASTINGS

7.

[A Messieurs le primats de l'île d'Hydra]

Napoli de Romanie 12 Juin N. S. 1824

Messieurs,

Comme le moment actuel est extrêmement critique pour la Grèce, et comme on vient de dire que l'expédition du Pacha d'Égypte est destinée pour reduire, j'espère qu'on ne m'accusera pas de présomption, si je me permets quelques réflexions sur la défense de votre île. Je vous propose d'envoyer à Castri, Cranidi etc. les familles de ceux qui sont sur les bâtiments; les femmes et les enfants ne feraient qu'embarrasser en cas d'une descente, et qu'à augmenter la confusion. Cela fait, je vous propose de diviser la ville par quartiers, et de nommer un capitaine au commandement de chaque quartier. Choisissez les monastères qui par leur construction et leur position peuvent offrir les plus grands moyens de défense. Mettez y des munitions de bouche et de guerre. Faites des créneaux pour le tir des fusils et, si vous pouvez, mettez y quelques canons. Puis nommez telles familles pour se retirer dans tel monastère en cas d'une invasion, telles autres dans tel autre monastère, ayant soin toujours de choisir les communications les plus faciles. Les personnes destinées pour se retirer dans tel monastère pourraient de suite y poser leurs effets les plus précieux et on y mettrait une garde. Tenez prêts autant de brûlots que vous pouvez, et avez un certain nombre de chaloupes canonnières. Envoyez ailleurs tous les autres bâtiments. Il faut toujours avoir en croisière un certain nombre de gardes de côte pour vous avertir de l'approche de l'ennemi. Établissez une poste d'observation sur la pointe de l'île la plus élevée et concertez des signaux entre elle et la ville aussi bien qu'entre elle et les

bâtiments. Portez une garde dans chaque batterie et un piquet partout où une descente est praticable. Les piquets ne sont destinés que pour avertir d'un débarquement, et devraient se retirer à l'endroit destiné pour eux, sitôt qu'une descente fût effectuée. Les batteries au contraire devraient faire une résistance opiniâtre, mais sitôt qu'un débarquement fût effectué, il fallasse que toutes les gardes et tous les piquets se retirent à l'endroit destiné pour leur retraite, soit à la forteresse, soit à un monastère. Dans ces endroits on pourrait faire une résistance aussi prolongée que les vivres permettaient; en attendant on pourrait recevoir des secours de la Morée, votre flotte viendrait à votre aide et avec ces renforts on parviendrait selon tout calcul à détruire l'armée débarquée. C'est pour ne pas avoir fait une disposition de défense en cas que les Turcs venaient de débarquer, que Psara a été perdu en un clin d'œil. Ils reposaient sur l'espérance mal fondée, que les Turcs ne pouvaient jamais faire une descente, et se trouvant trompés dans leur calcul ils n'avaient aucune défense. Profitez au moins par cet exemple frappant. Empêchez un débarquement, si vous pouvez, mais ménagez une retraite en cas qu'on trompe votre vigilance ou qu'on triomphe de votre résistance. On dit ici que vous allez faire une batterie sur l'île où était le lazaret, cela ne servira à rien, je doute même si une garnison voudrait y rester. Comme ceci a été écrit en grande hâte, il est probable que plusieurs détails m'ont échappé. Je ne l'offre pas comme un plan perfectionné, mais seulement comme une idée générale à laquelle vous saurez bien sans doute ajouter les détails.

J'ai l'honneur d'être humble et très obéissant serviteur

FRANK ABNEY HASTINGS

P. S. Spetzia ne se défend plus; on devrait l'abandonner et réunir les habitants à Hydra.

8.

A Monsieur

Monsieur Edouard Grasset, Syra

Karteria-Ambelaki, 20 Mars N. S. 1827

Monsieur,

J'ai eu l'honneur de recevoir votre lettre 10/20 Février et je m'empresse de vous témoigner ma reconnaissance pour la somme d'argent que vous avez bien voulu mettre à ma disposition pour le service de ce bâtiment; cela vient très à propos, comme je dois à mon équipage, et que je suis obligé d'acheter des vivres dans ce moment — d'ailleurs il paraît que l'argent que je devais recevoir de Naxie n'est pas encore payé. J'espère que le Comité de Paris approuvera cette mesure de notre part, et que ce bâtiment fera quelque jour des services dont la gloire se partagera entre ceux qui l'exécutent et ceux qui contribuent au maintien du bâtiment que rend les services. Si M. le Général de GUEHENEUC se trouve à Syra, je vous prie de lui présenter mes respects. Je vais à Egine demain, et si je peux vous être utile en quelque chose là, ou ailleurs, j'espère que vous ne manquerez pas de vous servir de moi. Le Colonel Gordon est ici, et nous annonce pour certain que Lord Cochrane est arrivé en Grèce. Le général Church est arrivé à Egine. La guerre ici est à peu près

dans le même état qu'il y a un mois excepté que l'armée ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΙ a donné du courage aux Grecs et du découragement aux Turcs, mais il n'est pas difficile à voir que sans couper les vivres aux Turcs, il n'y a pas de grandes espérances pour Athènes, J'ai l'honneur d'être avec la plus haute considération votre serviteur très humble

FRANK ABNEY HASTINGS
Capt-Karteria

9.

Karteria - Poros

7 Mai N.S. 1827

Monsieur,

Je viens de recevoir votre lettre du 1er Mai, et je vous remercie beaucoup, aussi bien que M. le général GUEHENEUC pour l'approbation que vous avez bien voulu témoigner sur ma conduite. Ce sera toujours une satisfaction pour moi de démontrer que l'argent que vous avez donné pour le service de ce bâtiment n'a pas été employé inutilement. Je vous prie de faire mes respects à M. le général et de remercier beaucoup de ma part.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect

votre très humble serviteur
F. A. HASTINGS

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΠΡΟΣΕΔΡΟΥ ΜΕΛΟΥΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΕΩΔΑΙΣΙΑΣ: *Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληγες γεωδαῖται, ὑπὸ κ. Δ. Λαμπαδαρίου.*

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Δ. Παππούλια, σ. 399 τῶν Πρακτικῶν, στ. 2 ἐκ τῶν κάτω, ἀντὶ «Περὶ τῆς συλλογῆς τῶν νομικῶν ἐθίμων», ἀνάγνωθι «Περὶ ἰδρύσεως ἀρχείου τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου».

Κ. Α. Κς